

OPTANTI U NETTUNSKIM KONVENCIJAMA IZ 1925. GODINE

(sažetak)

Autor obrađuje pitanje donošenja i ratifikacije Nettunskih konvencija između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije 1925. do 1928. kao dio rješavanja međunarodnih pitanja između dvije države, ali i unutrašnjih političkih previranja u Kraljevini SHS.

Analiziraju se propisi Konvencija koji rješavaju pitanja nastala pri prestanku država (Austroougarska, Riječka država) i promjeni državnih granica, optiranju tj. odabiru državljanstva jedne od država ugovornica, te ostvarivanju različitih prava: pravo na korištenje vlastitog jezika, školovanje, pravo na rad, religijska prava, pitanje dugova, plaćanja poreza, pravo na mirovinu (penziju), pravo zdravstvenog i socijalnog osiguranja, statusa poduzeća, pravo na odštetu za uništenu ili oduzetu imovinu itd.

Ključne riječi: Nettunske konvencije, 1925., optanti, Kraljevina SHS, Italija, Rijeka

1. Donošenje Nettunskih konvencija - uvod

Godine 1918. Rijeka i Sušak postaju dio Države SHS, ali ih talijanska vojska okupira, otvarajući pitanje njihove državne pripadnosti o kojoj se raspravlja na Pariškoj mirovnoj konferenciji, a zatim na dvostranim pregovorima između Kraljevine SHS i Italije. Rapallski ugovor 1920. kojim je utvrđena granica, predviđa uspostavu Riječke države, ali je ona najvećim dijelom Rimskim ugovorom 1924. pripojena Italiji, a manji dio (pristanište Baroš i Delta) Kraljevini SHS.

Nakon toga trebalo je riješiti razna pitanja sukcesije vezana uz Riječku državu. Međusobna pitanja riješena su konvencijama potpisanim u Nettunu 20. 07. 1925. Sumnje u povoljan ishod pojavile su se kada je ministar vanjskih poslova dr. Ninčić dao šturo obrazloženje, tek duže vremena nakon potpisa. Radikalni list "*Narodna Tribuna*" pisao da ugovori ne štite osobe slavenskog porijekla u Italiji, jer im se onemogućuje korištenje njihovog jezika, dok konvencije isto pravo zajamčuju Talijanima u Kraljevini SHS. Posebno su štetne po grad Sušak, kao jedinu uređenu luku Kraljevine SHS na sjevernom Jadranu.¹

Zašto je vlada pristala na ustupke Italiji? Kralj Aleksandar se zalagao za suradnju s Italijom.² Crnogorski federalist, dr. Sekula Drljević je 1928. izjavio da se srpski političari nadaju da će im Italija "*preпустiti cijelu Albaniju u interesnu sferu i da će na koncu Albanija postati dio naše države.*" Italija je pokazala je dvoličnost sklopivši Ugovor o prijateljstvu i sigurnosti s Albanijom 27. 11. 1926., čime Albaniju stavlja pod prikriveni protektorat, stvarajući odskočnu dasku za prodor na Balkan. Vlada i dalje vodi politiku popuštanja, držeći da će se Italija zadovoljiti ustupkom. Hrvatska seljačka stranka (HSS) optužuje vladu da na osnovu konvencija želi dobiti zajam od Francuske i V. Britanije, koje ujedno trebaju utjecati na Bugarsku da spriječi napade komita, a Stjepan Radić tvrdi da su konvencije dio talijanskog prodora na Balkan, da je Makedonija "*objekt talijanskih napada isto kao i Dalmacija*".³

¹ KRIZMAN, Bogdan, Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941, Diplomatsko-historijski pregled, Školska knjiga, Zagreb 1975., str. 44; Novi List, br. 125 od 01. 06. 1926. "Historijat konvencija s Italijom", prema beogradskom "Vremenu; br. 173 od 21. 07. 1925. "Potpisane konvencije s Italijom."; br. 177 od 25. 07. 1925. "Napokon je progovorio i - dr. Ninčić! Sadržaj jugoslovensko-talijanskih konvencija."; br. 181 od 30. 07. 1925. "Čudna izjava ministra saobraćaja."; Novi List, br. 251 od 21. 10. 1925. "Jedan ispravan sud o g. dru. Ribaržu." TUĐMAN, Franjo, Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji, 1918.-1941, knjiga I., Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1993., str. 504.

² KRIZMAN, op. cit., str. 45.

³ TUĐMAN, op. cit., str. 504; prema "Dr. Marinković o Nettunskim konvencijama" i "Oštri napadaji na srbijanski hegemonizam", Jugoslavenski list, XI/10. VI. 1928., br. 135; "Smisao Nettunskih konvencija", Novosti, Beograd, 10. VI. 1928., br. 229; ibid., str. 321 i 504-505; prema Narodni val, II./15.VI.1928., br. 137; Politika, XXV./16.VI.1928.; KULUNDŽIĆ, Z., Atentat na Stjepana Radića, str. 299. Naveo je izvješće Bordera, talijanskog izaslanika u Beogradu, koji je uvjeravao Mussolinija da Italija "*mora uredovati u Makedoniji*", koju ne smije prepustiti Bugarskoj, povezujući to s

Ratifikacija konvencija otezala se tijekom 1926. što Talijani koriste pa senat donosi dekret o državljanstvu, kojim slavensko stanovništvo Rijeke prisiljava na prihvatanje talijanskog državljanstva. Tvrdi da su na to primorani, jer se uslijed neratificiranja povećao broj građana slavenske narodnosti.⁴ Italija "čisti" Rijeku od Hrvata i Slovenaca, te vrši pritisak na Kraljevinu SHS. U maju 1928. dolazi do demonstracija kada vlada podnosi konvencije skupštini na prihvatanje, a u Beogradu i do krvoprolića. Nakon skupštinskog atentata na poslanike HSS-a 1928. dolazi do krize u državi, koja se nastoji ublažiti vanjskopolitičkim potezima. Konvencije su ratificirane na sjednici krnje Skupštine 13. 08. 1928., na dan pogreba S. Radića, bez nazočnosti opozicije, a Zemljoradnička stranka napušta skupštinu, pa se sumnjalo u broj glasova. Svetozar Pribićević izjavio je da Seljačko-demokratska koalicija ne priznaje konvencije.⁵ Po rješavanju odnosa Italijom kralj Aleksandar mogao se posvetiti rješavanju unutrašnjih problema države, što je završilo uvođenjem Šestojanuarske diktature 1929.

2. Nettunske konvencije - sadržaj

Zakonom Kraljevine SHS od 08. 10. 1928. zakonsku snagu dobivaju sporazumi s Kraljevinom Italijom poznati kao Nettunske (Neptunske) konvencije, potpisane 20. 07. 1925.⁶ U ovome radu obrađene su odredbe koje se odnose na pravni položaj fizičkih osoba, osobito optanata, tj. osoba koje uslijed promjena državnih granica imaju pravo izabrati državljanstvo jedne od država ugovornica što je bilo posljedica prestanka postojanja Austrougarske i neuspjeha u stvaranju Riječke države. Analizirane su i neke odredbe koje se tiču pravnih osoba kao i drugih pitanja koja mogu nastati tijekom prestanka postojanja država i promjene državnih granica pa i u današnjim međunarodnim odnosima nastalim raspadom SFRJ i reguliranjem odnosa između državnopravnih subjekata nastalim na njenom nekadašnjem teritoriju.

"Sporazumi o izvršenju sporazuma o Rijeci"

konvencijama: *"Mi moramo Makedoniju dobiti danas, a Bosnu i Dalmaciju sutra. Primi li ili ne primi Jugoslavija konvencije, pobjeda je naša sigurna. Ako primi za pet godina je naša kolonija, a ako ne primi onda ćemo ju rastepsti."*

⁴ Novi List br. 40 od 28. 05. 1927. "Talijani izigravaju nettun. konvencije i rimski sporazum"; br. 42 od 04. 06. 1927. "Težak položaj Rječana jugoslov. narodnosti"; br. 14 od 18. 02. 1928. "Talijani su jednostrano riješili državljanstvo riječkih pripadnika."

⁵ CAZI, Josip, Nezavisni sindikati, knj. III, Zagreb, sv. 1, str. 331. TUĐMAN, op. cit., str. 503; prema "Žandarmerija u Skupštini.", Novosti, Beograd, 10. VI. 1928., br. 2229 i Jugoslavenski list, XL/10. VI. 1928., br. 135.

⁶ Čl. 1. Zakona, Zakoni o ugovorima i konvencijama sa Kraljevinom Italijom, knjiga prva, Zakon o Neptunskim konvencijama, Zbirka zakona, sv. 105, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd 1929. Tekst sporazuma je zaključen na francuskom jeziku.

Sporazumi su sklopljeni da bi uredila sva pitanja koja su nastala podjelom Riječke države, a nisu riješena Rimskim sporazumom 1924.

“Sporazum o upotrebi groblja u Drenovi (Rijeka) od izvesnih delova graničnih opština Kraljevine SHS i prenosu mrtvaca između Rijeke i Sušaka” možda je morbidan, ali život ima “mračnu” stranu, koja iziskuje pravnu regulaciju. Rimskim ugovorima groblje u Drenovi pripalo je Italiji. Do tada su ga koristile susjedne općine, koje su pripale Kraljevini SHS, pa je potrebno regulirati pravo korištenja od strane općina koje u tom trenutku nisu imale groblja. Dok Kraljevina SHS ne izgradi groblje za dijelove općina, koje su prije zaključenja Rimskog sporazuma koristile groblje u Drenovi, a najmanje za vrijeme od 10 godina od stupanja na snagu Sporazuma, mrtvaci iz tih općina moći se sahranjivati na groblju u Drenovi.⁷ Posebno je regulirano pitanje prijenosa mrtvaca između gradova Rijeke i Sušaka. Pravo ukopa imaju mrtvaci uz dozvolu mjesnih vlasti, a na temelju “ranije stečenog prava, bilo na traženje zainteresovanih.” Prijenos mrtvaca potrebno je izvršiti uz postupak prethodne obavijesti nadležne vlasti na teritoriju gdje će se izvršiti ukop.⁸

Primjena sporazuma nije bila rijetkost, a češće je dolazilo do prijenosa mrtvaca s područja općine Sušak i ukopa na riječkom groblju. Iako Sušak ima svoje gradsko groblje neke su obitelji posjedovale grobnice na riječkome. Iako je teško vjerovati i ovdje je do sukoba. Drenova je podijeljena tako da su crkva, škola i groblje pripali Italiji. Kada netko umre dolazilo je do spora između svećenika, jer onaj iz Kraljevine SHS ne dozvoljava talijanskom preuzimanje mrtvaca u kući, a talijanski ovome držanje službe na groblju.⁹

“Sporazum o primanju u bolnicu na Rijeci SHS državljana” jamči državljanima Kraljevine SHS, zavičajnim u susjednim općinama primitak i liječenje, uz pravila i pristojbe jednake onima za talijanske. Bolesnike šalju općine i ustanove socijalnog osiguranja, koje su obveznici plaćanja, uz jamstvo vlade. Prijem bolesnika koji nisu upućeni ovisi o plaćanju kaucije, prema pravilniku bolnice, te troškove snose sami. Ako bolesnici i pratnja nemaju “pogranične karte”, pogranični činovnici dužni su im izdati prolaznicu, predviđenu odredbama o pograničnom prometu. U pravilu se ne primaju oboljeli od zaraznih bolesti. Broj postelja na raspolaganju državljanima Kraljevine SHS iznosi najmanje 12%, a najviše 25% od broja postelja u svakom odjeljenju, ali ne može prijeći 125 postelja, a prijem je zaraznih

⁷ Čl. 1.

⁸ Čl. 2 i 3. Uz ovaj sporazum treba spomenuti sličnu regulaciju prijenosa mrtvaca iz Zadra na područje otoka Sv. Pavla (općina Preko) i Dikla kao i prijenosa državljana Kraljevine SHS koji su umrli u Zadru na ukopna mjesta van Zadra. Regulacija ovih pitanja dogovorena je razmjenom pisama između ministra Antonijevića i Mussolinija 20. srpnja 1925., Zakon o Neptunskim konvencijama, str. 226-228.

⁹ Novi List br. 75 od 12. 09. 1928. “Iz Kastavštine. Pokapanje mrtvaca bez svećenika.”

bolesnika ograničen *“tako, da dovoljan broj postelja ostane na raspoloženju za potrebe varoši Rijeke”*. Grad Sušak do tada nije imao bolnicu, te je bilo nužno ostvariti pravo korištenja bolnice u Rijeci. *“Druga strana medalje”* oslonca na riječku bolnicu znači ovisnost o stranoj državi i gradu, te plaćanja u stranu blagajnu, umjesto u svrhu izgradnje vlastite bolnice.

“Sporazum o sticanju državljanstva.” Razgraničenje teritorija i odlazak stanovnika u drugu državu izazvali su potrebu regulacije stjecanja državljanstva strana ugovornica. Kraljevina SHS za dan prestanka vlasti Austro-Ugarske nad teritorijima koji su predmet ugovora uzima 03. 11 1918., datum koji ide u korist kako Kraljevine Italije, tako i ranije Kraljevine Srbije, kako bi istakle nepostojanje Države SHS, i status pukog okupiranog teritorija nad kojim je vlast vršila talijanska vojna uprava. Osobe stječu državljanstvo ovisno o tome kojoj je strani pripao teritorij na kojem su imali boravište prije napuštanja Rijeke. Ako nisu imali boravište, državljanstvo se određuje prema *“posljednjem boravištu njihovih roditelja na jednom ili drugom delu teritorije.”* Ukoliko su mijenjale boravište s jednog na drugi teritorij, mogu se u roku od 6 mjeseci izjasniti u korist ranijega.¹⁰

Osobe koje su stekle državljanstvo Kraljevine SHS, a žive u Rijeci, bile su tijesno vezane uz Sušak, npr. mogućnošću školovanja, pa treba navesti načine stjecanja. Osobe iznad 18 godina, koje *“govore istim jezikom i iste su rase kao i većina stanovništva druge Visoke Strane Ugovornice”* (Talijani u Kraljevini SHS i pripadnici južnoslavenskih naroda, osim Bugara, u Kraljevini Italiji), a stekle su državljanstvo prema pravilu boravišta, imaju rok od 6 mjeseci počevši od dana stupanja sporazuma na snagu, u kojem mogu optirati. Organi države čije se državljanstvo osoba prima mogu ispitati samo postojanje uvjeta *“rase i jezika”*.¹¹ Osobe starije od 18 godina, koje su stekle državljanstvo prema boravištu mogu u roku od 6 mjeseci od stupanja sporazuma na snagu zatražiti državljanstvo države *“na čijoj se teritoriji nalazi mesto, gde su imala zavičajnost pre nego što su je stekli na Rijeci.”*¹² Odredbe se uglavnom odnose na hrvatsko te slovensko stanovništvo, koje je živjelo u Rijeci, ali i nešto Talijana na području koje je pripalo Kraljevini SHS. Osobe koje na dan stupanja Sporazuma na snagu nisu navršile 18 godina *“steći će svojstvo državljanina, koje su stekli njihovi*

¹⁰ Čl. 1. *“Lica, koja su imala zavičajnost (pripadnost) u Opštini Riječkoj 3 novembra 1918...”* Bitno je upozoriti da se za razliku od današnjeg značenja tog pojma boravištem određuje *“ono mesto, gde stvarno stanuje jedno lice u nameri da tu redovno živi.”* Kod zavičajne sveze kumulativno postoji namjera trajnog života i formalno ispunjen uvjet da je osoba od strane organa mjesnih vlasti primljena u svezu, a kod boravišta postoji namjera trajnog života, ali nije ispunjen formalni uvjet primitka u zavičajnu svezu.

¹¹ Čl. 2.

¹² Čl. 3.

roditelji, čije stanje i oni primaju.” Udane žene lišene su prava izbora, te stječu “državljanstvo svoga muža.” Udovice i razvedene stječu državljanstvo prema zavičajnosti za trajanja braka, osim ako nakon prestanka braka nisu stekle drugu. Djeca bez, kao i nepoznatih roditelja stječu “svojstvo državljanina za svoj sopstveni račun, bez obzira na svoje doba starosti.” U slučaju raskida braka, ili smrti starješine obitelji, udovica i djeca stječu zavičajnost, ako se dokaže da je on stekao zavičajnost na Rijeci prije 1910.¹³

Optanti i korisnici prava izbora mogu sačuvati pokretna i nepokretna dobra. Osobe zavičajne na Rijeci, koje imaju boravište na teritoriji koja je pripala Kraljevini SHS, a koje su optirale za talijansko državljanstvo ne moraju prenijeti domicil van ove teritorije.¹⁴ Odredbom su optanti koji su odabrali talijansko državljanstvo, a žive na teritoriji Kraljevine SHS stavljeni u povoljniji položaj, jer ne mijenjaju domicil, pa stječu i druga prava na teritoriji Kraljevine SHS. Članak ne predviđa reciprocitet za optante državljane Kraljevine SHS, što je utvrđeno drugim sporazumom.

Bilo je optanata koji se koriste odredbama u svrhu stjecanja talijanskog državljanstva. Talijanskim službenim krugovima tako nešto koristi, pa rado izlaze ususret zahtjevima ne osvrćući se na “*rasu i jezik*” netalijana. Tako se mogu pozivati na “Talijane” na Sušaku, koristeći ih kao oruđe svoje politike.¹⁵ Temeljni razlog koji je osobe naveo na taj korak je mogućnost lakšeg dobivanja zaposlenja i povoljnosti u Rijeci, kao i čitavoj Italiji. Talijani na razne načine izigravaju sporazum želeći što više osoba privesti u državljanstvo. Vlada donosi zakonski dekret o državljanstvu riječkih građana, suprotno konvencijama i sporazumima, iako nije došlo do ratifikacije. Dekretom br. 723 od 12. 05. 1927. utvrđuju suprotno dogovoru, jer su netalijanima ostavili kratak rok od 6 mjeseci za traženje državljanstva Kraljevine SHS, uz mogućnost da ih nakon toga sami upišu u svoje knjige državljana. Tvrde da su na to primorani, jer se uslijed neratificiranja povećao broj građana slavenske narodnosti.¹⁶ Hrvati i Slovenci u Rijeci pogođeni propisom, otvorenim pismom “*Rječana Jugoslavena*” protestiraju protiv prisilnih molbi za dobivanje talijanskog državljanstva. Znakovito je da se žale i na postupak Kraljevine SHS koja brojne molbe ne rješava općim aktom, već pojedinačno.¹⁷

¹³ Čl. 7.

¹⁴ Čl. 8. Ako u roku od 12 mjeseci po opciji ili izboru premjeste svoje boravište na teritorij države za koju su optirale ili odabrala, mogu ponijeti svoja pokretna dobra bez plaćanja ulaznih i izlaznih pristojbi.

¹⁵ Sušački Novi List, br. 85 od 02. 04. 1925. “Koliko ima na Sušaku talijanskih podanika.”

¹⁶ Novi List, br. 40 od 28. 05. 1927. “Talijani izigravaju nettun. konvencije i rimski sporazum” i br. 14 od 18. 02. 1928. “Talijani su jednostrano riješili državljanstvo riječkih pripadnika.”

¹⁷ Novi List, br. 42 od 04. 06. 1927. “Težak položaj Rječana jugoslov. narodnosti.” Talijanske vlasti mogu ih silom, “*preko... volje strpati u Talijane ili odbaciti u Jugoslavene. Prema tom dekretu Rječanin, koji želi da odbije italijansko državljanstvo, mora se iskazati jednim uvjerenjem kod*

Vlada u Beogradu kao da je zainteresirana da molitelji ne steknu državljanstvo Kraljevine SHS, već ih prepušta Italiji.

U bivšoj Riječkoj državi bio je registriran velik broj pravnih osoba, pa je nužno riješiti pitanje njihove daljnje registracije. Pravne osobe, uključivo trgovačka društva, koja imaju “*glavno sjedište na teritoriji Rijeke, čija su akta o osnivanju upisana u registar nadležnih vlasti na Rijeci, smatraće se kao italijanska.*” Ne pravi se razlika između teritorija koji je pripao Kraljevini SHS i talijanskoga. Smatra se da će poduzeća registrirana sa sjedištem u Rijeci tu nastaviti s radom, kao jačem gospodarskom središtu, te neće htjeti ostati u Zametu, Drenovi i Delti tj. Kraljevstvu SHS. Automatizmom poduzeća postaju talijanska, pa i ona sa sjedištem na teritoriju koji je pripao Kraljevini SHS. Mogućnost upisa na teritoriju Kraljevine SHS predviđa se kao izuzetak. Olakšice za registraciju daju se ako trgovačko društvo upisano na Rijeci, s glavnim predmetom poslovanja na teritoriji Kraljevine SHS registrira sjedište u trgovačkom registru na njejoj teritoriji, pod uvjetom da u roku od 6 mjeseci od stupanja sporazuma na snagu traži brisanje sjedišta na Rijeci.¹⁸ Daje se mogućnost riječkim društvima da na jednostavan način prebace sjedište na Sušak.

Odredba o promjeni sjedišta trgovačkih društava bez likvidacije i pristojbi prihvaćena je povoljno, jer se postupak preseljenja na Sušak pojednostavnio.¹⁹ Grad je predviđao gospodarsko jačanje ukoliko se u njegove trgovačke registre upišu pravni subjekti iz Rijeke. Sporazum nije predvidio zaštitu trgovačkih društava i subjekata čiji su vlasnici Hrvati i Slovenci, bez obzira na njihovo državljanstvo. Ona su doživjela postupnu likvidaciju, pogotovo gospodarski jači subjekti koji su mogli pomagati druge. Prve su se na udaru našle novčarske ustanove. U Rijeci su radile podružnice *Hrvatske poljodjeljske banke* i *Prve hrvatske štedionice*, ali su u upravu postavljeni fašistički komesari, koji onemogućavaju normalan rad i imaju svrhu da ih novčano unište. U Rijeci je radila *Riječka pučka banka*, ali se spojila sa jednom venecijanskom bankom. Obujam poslovanja *Hrvatske centralne banke* sa sjedištem u Rijeci i podružnicom u Senju, uskoro je po obujmu postao suprotan. Nju su fašisti htjeli dobiti pod svoju upravu, ali prikriveno, kako bi hrvatsko stanovništvo u Rijeci naveli na daljnje ulaganje.²⁰

gradskog poglavarstva, da je po zadnjem popisu bio prijavljen kao Jugoslaven, s materinskim jezikom hrvatskim. Time smo potpuno izigrani jer su popis sastavile italijanske oblasti, ne pitajući nikoga, svakomu bilježile kao materinski jezik italijanski.”

¹⁸ Čl. 9. Upis se vrši na zamolbu zainteresirane strane, uz priloženo uvjerenje nadležnog trgovačkog suda, kojim se dokazuje upis na teritoriji Kraljevine SHS.

¹⁹ Novi List, br. 138 od 17. 06. 1926. “Obrazloženje kojim vlada upućuje konvencije s Italijom Narodnoj Skupštini.”

²⁰ Novi List 97(87) od 17. 12. 1927. “Likvidacija naših bankovnih poduzeća u Rijeci.”

“Sporazum o pensijama” Mnogobrojni radnici iz Sušaka i okolnih mjesta radili su u Rijeci, gdje su stekli pravo na mirovinu. Nakon 1918. došlo je do prekida ostvarivanja prava za osobe koje ostaju s druge strane granice. Bilo je potrebno međunarodnim sporazumom riješiti problem. Naročito bolno, bilo je ovo pitanje za manje imućne društvene slojeve.

Ugovorne strane preuzimaju isplatu mirovina, pripomoći i dodataka na skupoću po austrougarskim odredbama od 01. 02. 1924. građanskim i vojnim činovnicima, činovnicima Dvora, Kabinetske kancelarije i ugarskih željeznica, koji su u mirovini prije 03. 11. 1918., pod uvjetom da su postali ili bili priznati državljanima Sporazumom o stjecanju prava državljanstva i ako se to ne protivi prije sklopljenim sporazumima.²¹ Italija će isplatiti Kraljevini SHS u roku od mjesec dana od izmjena ratifikacija iznos od 1.000.000 lira za osobe iz čl. 1., koje će steći državljanstvo Kraljevine SHS, te bivšim namještenicima i radnicima tvornice duhana u Rijeci koji jesu, ili će postati državljani Kraljevine SHS.²² Pitanje je riješeno povoljno za talijansku stranu. Osobe će primati iznos dok se on ne iscrpi, a što nakon toga? Kraljevina SHS biti će dužna iz svojih fondova plaćati mirovine, bez ikakve daljnje obveze Italije. Osobe iz čl. 1. umirovljene nakon 03. 11. 1918. ne mogu ostvariti potraživanja od druge države, već se na njih primjenjuju propisi države čiji su državljani postali.²³

Za Hrvate i Slovence je nepovoljna odredba o ostvarivanju prava na mirovinu od Općina Rijeka i Kastav. Osobe koje nisu stekle pravo državljanstva (talijanskog za Rijeku i Kraljevine SHS za Kastav) *“neće imati nikakvog prava na rečene pensije i pripomoći.”*²⁴ Kako je dio stanovnika Sušaka radio u Općini Rijeka bit će prisiljeni zadržati talijansko državljanstvo, ili izgubiti prava na mirovinu.²⁵

Sporazum je nepovoljan po državljane Kraljevine SHS stanovnike Rijeke, jer se Italija za paušalno utvrđen iznos oslobodila obveza plaćanja mirovina, koje preuzima Kraljevina SHS. Pitanje je što će Kraljevina SHS poduzeti kada se iscrpi dobiveni iznos, da li će korisnici i dalje primati mirovine? Naizgled nema mjesta dvojbi. Ipak, zbivanja pokazuju da je Kraljevina SHS godinama otezala s isplatama korisnicima mirovina. Mučan je dojam ostavilo neplaćanje mirovina bivšim radnicama riječke tvornice duhana, tzv. “špaltaricama.”

²¹ Čl. 1.

²² Čl. 2.

²³ Čl. 4. U čl. 6. određeno je da se u slučaju spora u svezi državljanstva pojedine osobe, ugovorne strane obvezuju da *“neće obustaviti ni smanjiti plaćanje u toku, doklegod ne bude priznato državljanstvo... ali s tim da će imati prava da zahteva naknadu od one Države, čije će državljanstvo odnosni pensionisani službenik steći.”*

²⁴ Čl. 7.

²⁵ Čl. 9. Prema njima država postupala kao i s vlastitim državljanima, pa prava zadržavaju i ako stanuju van teritorija strana ugovornica.

Tisak je javio o odredbi po kojoj će Italija isplatiti milijun lira za bivše radnike i radnice,²⁶ ali rješenje je postojalo samo na papiru. Godinu dana poslije novinama je upućeno pismo o teškim životnim prilikama radnica, koje ne dobivaju mirovinu.²⁷ Uzalud su “obijale pragove” tražeći isplatu.²⁸ Njih oko 300 nisu primale mirovinu, dok su je ostale primale do 1922. prema pravilniku iz 1882., preuzetom po Kraljevstvu SHS 1919., a one koje su primile talijansko državljanstvo nisu imale tih neugodnosti.²⁹ Nakon 4 godine ništa se nije riješilo.³⁰ Istina je izašla na vidjelo 1932. kada se utvrdilo da je Italija iznos isplatila 1929., te se nalazi na računu Ministarstva financija.³¹ Nakon pola godine senator Stanko Švrljuga apelira u Senatu za hitnu isplatu.³² Više od 4 godine nakon izvršene uplate ministar financija donio je odluku kojom priznaje pravo na mirovinu.³³ Kritike nisu samo spram talijanske strane. Problem se može obrazložiti nedostatkom temeljnih ljudskih i moralnih osobina službenika ministarstva koji su odlučivali po tom pitanju.

²⁶ Novi List, br. 138 od 17. 06. 1926. “Obrazloženje kojim vlada upućuje konvencije s Italijom Narodnoj Skupštini.”

²⁷ Novi List, br. 25 od 06. 04. 1927. “Još uvijek neisplaćene.”

²⁸ Novi List br. 90 od 03. 11. 1928. “Kako primorska sirotinja uzalud obija pragove po Beogradu.” Dvije predstavnice oko 600 bivših radnica tvornice duhana u Rijeci otišle su u Beograd tražeći hitno rješavanje. Odbio ih je i narodni poslanik dr. I. Ribar, koji ih je uputio ministru financija, gdje su također bile odbijene, pa su se najavile na sam Dvor.

²⁹ Loc. cit.; Mirovina je iznosila svega 15 kruna ili 2 dinara. Mirovinu nisu primale one radnice, koje su umirovljene nakon predviđenog roka, ili su otpuštene iz službe, jer su državljanke Kraljevine SHS. Mirovina im je bila svega 15 kruna (2 din.), no to im je ukinuto. “*Treba napomenuti da pensiju ne primaju samo zato, što nisu htjele da budu talijanski podanici. Jer talijanska vlada svima koje su primile talijansko podanstvo, kavaljerski i bogato pružila je pomoć, dok naše radnice svakodnevno umiru od gladi čekajući milostinju od svojih talijanskih drugarica.*” DMITROVIĆ, Saša, Mala povijest duhana u Rijeci, Sušačka revija, br. 18/19, Rijeka 1997., str. 71.

³⁰ Naša Sloga, br. 208 od 25. 11. 1932. “Penzije bivših namještenica riječke tvornice duhana.”

³¹ Naša Sloga, br. 210 od 27. 11. 1932. “Penzije bivših namještenica riječke tvornice duhana.” Tada je, 19. 11. 1932., interpelaciju ministru financija i senatoru dr. Dinku Trinajstiću podnio narodni poslanik prof. V. Spinčić. On navodi da je Italija isplatila 1 milijun lira još 1929., dakle prije 3 godine, putem Ministarstva vanjskih poslova. Ono je aktom Pov. br. 14270 iz 1928. od 02. 02. 1929. uputilo uplaćeni iznos Ministarstvu financija, koje je potvrdilo primitak aktom br. 3847 od 15. 01. 1929. nakon što je Narodna banka aktom 3667 od 11. 01. uplatila na račun Ministarstva protuvrijednost od 2.969.000 dinara.

³² Naša Sloga, br. 315 od 01. 04. 1933. “Pitanje uređenja penzija otpuštenih naših radnica tvornice duhana na Rijeci pred Senatom.”

³³ Naša Sloga br. 359 od 25. 05. 1933. “Riješeno pitanje penzija bivših radnica riječke tvornice duhana.” Ministar financija je donio rješenje kojim se državljanima Kraljevine Jugoslavije, koji su izgubili službu u riječkoj tvornici duhana od 01. 04. 1933. priznaje mirovina na temelju Pravilnika o mirovnoj provedbi Ugarsko-Hrvatskih monopolskih radnika zajedno sa dodacima na skupoću za umirovljene monopolske radnike Kraljevine Jugoslavije. Za razdoblje do 01. 04 1933. isplatit će se paušal. Naša Sloga, br. 391 od 27. 06. 1933. “Regulisanje penzija otpuštenih radnica tvornice duhana na Rijeci.” “Službene Novine” od 24. 06 br. 140, Rješenje ministra financija br. 22337-I od 19. 06. 1933., čl. 1. Pravo na mirovinu ograničeno je na radnike koji su imali najmanje 10 godina službe na dan otpuštanja.

“Sporazum o naplati poreza” načelno određuje pravo svake strane na naplatu pristojbi važećih za teritorij Riječke Države do 27. 01. 1924., koje do tada nisu naplaćene, fizičkim i pravnim osobama sa boravištem ili sjedištem na njenoj teritoriji.³⁴ Za trgovačke kuće i društva, registrirane na Rijeci, čija se *“preduzeća, prodavaonice ili kancelarije”* nalaze na teritoriji Kraljevine SHS, ili su upisane u njoj, a imaju objekte na talijanskoj strani, smatrat se da imaju sjedište na teritoriji strane ugovornice gdje se nalaze *“preduzeća, prodavnice i kancelarije”*, ako su prenijele, ili će u roku od 6 mjeseci od stupanja Sporazuma na snagu prenijeti *“zakonito društveno sjedište na teritoriju, gde se nalaze njihova preduzeća, prodavnice i kancelarije.”*

Namjera je onemogućiti pojave izbjegavanja plaćanja poreza i pristojbi, koje bi trgovačko društvo moglo počiniti koristeći povlašteni položaj poslovanja s obje strane granice, premještajući proizvode, sirovine i prikazujući usluge, na teritoriji države gdje je financijski povoljnije. Poreze na nekretnine naplaćuje država na čijoj se teritoriji one nalaze,³⁵ a porez na *“dohodak od industrije ili trgovine”* država na čijoj se teritoriji na dan 27. 01. 1924. nalazilo poduzeće ili radnja koji su obveznici.³⁶ Razbija se jedinstvenost pravne osobe, jer će se izdvojiti prihodi, npr. prodavaonica koje bi išli u sjedište društva. Stanje odgovara talijanskoj strani, jer će zadržati novac od poreza poduzeća i radnji na teritoriju koji joj je pripao. Službeni krugovi i tisak ipak nisu negativno okarakterizirali sporazum.³⁷

Slijede porazumi o primjeni čl. 9. Rimskih ugovora te pojedinim drugim pitanjima koja se odnose na državljane SHS u Rijeci i talijanske državljane u Dalmaciji:

“Sporazum o primeni člana 9 Rimskog sporazuma s protokolom o potpisu”. Osobe zavičajne u Rijeci, koje opcijom steknu državljanstvo Kraljevine SHS, s boravištem na teritoriju koji je Rimskim sporazumom pripao Italiji uživaju prava i povlastice koje su Rapallskim ugovorom i *Konvencijom za Opšte Sporazume* potpisanom u Rimu 1922. priznata talijanskim državljanima u Dalmaciji.³⁸ One mogu ostati u boravištu, slobodno se služiti *“srpsko-hrvatskim”* osobno i kao odvjetnici osim ako brane državljanina Kraljevine Italije, talijanskog porijekla, usmeno ili pismeno u obraćanju organima vlasti i sudovima, izuzimajući carinske vlasti. Javni bilježnici, kvalificirani za sastavljanje akata na *“srpsko-hrvatskom”*

³⁴ Čl. 1.

³⁵ Čl. 3.

³⁶ Čl. 4.

³⁷ Novi List, br. 138 od 17. 06. 1926. “Obrazloženje kojim vlada upućuje konvencije s Italijom Narodnoj Skupštini.”

³⁸ Čl. 1.

jeziku, ovlaštenu su to činiti, na zahtjev osoba, a prijevod akata vlastima nije potreban. Tek ovim sporazumom zajamčeno je pravo ostanka državljanima Kraljevine SHS, koji žive u Rijeci, što nije utvrđeno Sporazumom o državljanstvu, kao i javna uporaba jezika. Osobe “*će imati prava slobodnog vršenja crkvenih obreda one vere, kojoj pripadaju i da se služe svojim jezikom u vršenju svoje veroispovesti.*” Odredba je postojala samo na papiru. Bolje su prošle crkvene općine srpske pravoslavne crkve u Rijeci, Puli, Peroju i Trstu što je predmet posebnih sporazuma.³⁹ Priznato im je pravo “*da otvaraju škole, da njima upravljaju i vode nad njima nadzor, kao i druge zavode za vaspitavanje, dobrotovorne i verske ustanove, ili ustanove socialne pomoći ili kulturno-intelektualnog karaktera s pravom da se u njima slobodno služe svojim jezikom.*” Talijanske vlasti priznaju njihove školske svjedodžbe. Školovanje je ograničeno na osobe s boravištem u Rijeci, a učenje talijanskog jezika u njima je obvezno. Predavači mogu biti državljani SHS, ako ih talijanska vlast primi, a dozvoljeno je korištenje udžbenika iz Kraljevine SHS. Odredba nije zaživjela, jer je gimnazija premještena na Sušak 1895., a nova se nije otvorila. U svakodnevnom životu Hrvati i Slovenci imaju problema s dobivanjem isprava za prijelaz granice. Naročito je izražen problem djece iz Rijeke i Liburnije koja pohađaju školu na Sušaku.⁴⁰ Na Rijeci nije postojala škola na hrvatskom jeziku, te brojni Hrvati iz Rijeke, pa čak iz Istre odlaze u Sušačku gimnaziju. Oni i roditelji doživljaju neugodnosti od talijanskih vlasti. Pritisku su izloženi i učenici iz Kraljevine SHS na školovanju u Sušaku, koji u Rijeci stanuju zbog jeftinijeg smještaja.⁴¹ Italija ukida pogranične

³⁹ Rijeka je do osnivanja Riječke biskupije, 1925. bila dijelom Senjske. Temeljem papinskog ovlaštenja iz 1252. na području kojim upravlja senjski biskup dozvoljeno je “glagoljanje”. Rijeka je do 1925. jedna župa, podijeljena je na 5 župa, a na čelo svake dolazi Talijan, kao i sam biskup Sain. 1920. već su premješteni hrvatski kapucini, te zamijenjeni onima iz Venecije, tako da svećenstvo ne zna glagoljati, pa odredba ostaje “mrtvo slovo”. Izuzetak su mise “zornice” u Stolnoj crkvi sv. Marije. Položaj pravoslavne crkve utvrđen je s drugim sporazumima. Prvi je “*Sporazum o srpsko-pravoslavnim crkvenim općinama na Rijeci, u Zadru i Peroju.*” Ovim sporazumom talijanska strana zajamčuje punu duhovnu autonomiju navedenim crkvenim općinama, položaj “*moralnih lica*”, tj. pravnih osoba, dozvoljava ovisnost o episkopu u Zadru i Srpskoj pravoslavnoj crkvi, ali traži pridržavanje talijanskih propisa. Drugi je “*Sporazum o srpsko-pravoslavnoj crkvenoj općini u Trstu.*” Talijanska strana i ovoj crkvenoj općini jamči punu duhovnu autonomiju, te podređenost episkopatu u Zadru i SPC, priznaje općini i njenim ustanovama “*karakter narodnih SHS verskih ustanova.*” Prava i kontrola koje je Italija vršila prelaze na Kraljevinu SHS, ali bez krnjenja talijanskog suvereniteta. Crkvena općina ima punu autonomiju u upravljanju svojim dobrima, a za njeno uvećanje potpada pod talijanske propise o stranim moralnim osobama, osim u svezi nasljeđivanja, koje je slobodno. Statut crkvene općine sukladan Sporazumu predat će se na odobrenje Vladi Kraljevine SHS, o čemu će se izvijestiti talijanska vlada.

⁴⁰ Novi List, br. 204 od 04. 09. 1926. “Za Jugoslovane u Julskoj Krajini zatvorena je naša granica!” i “Još jedan dokaz italijanskog prijateljstva.”

⁴¹ Novi List, br. 209 od 11. 09. 1926. “Jedno važno pitanje: bojkot Sušaka sa strane djaka.”; br. 292 od 18. 12. 1926. “Odgovor sušačke omladine na napadaje u Rijeci.” Učenici sušačkih srednjih škola održali su 17. 12. 1926. protestni zbor i donijeli proglas povodom napada riječkih fašista na učenike sa Sušaka koji su u Rijeci nosili svoje gimnazijske kape. Novi List, br. 30 od 23. 04. 1927. “Šikaniranje

putovnice državljanima Kraljevine SHS, s boravištem u talijanskoj pograničnoj zoni i djeci koja polaze škole na Sušaku.⁴² Talijani su onemogućili školovanje na Sušaku zabranom prosvjetnog inspektora 30. 01. 1928.⁴³ Pokušaji dobrim dijelom ostaju bez rezultata, što se vidi iz popisa učenika koji pohađaju škole na Sušaku i okolini.⁴⁴

Liječnici državljani Kraljevine SHS u Rijeci, te talijanski državljani na Sušaku koji su zvanje vršili najmanje 10 godina do potpisa Ugovora mogu ga i dalje obavljati, čak iako nisu bili zavičajni na Rijeci.⁴⁵ SHS državljani neće biti isključeni od vršenja zvanja “*zato što su državljani Kraljevine SHS*”, čak iako se propisi za zvanja naknadno promijene, uz uvjet da se pridržavaju talijanskih propisa, što se ne odnosi na državne službenike i radnike u državnim poduzećima.⁴⁶ Odredba ne ide u prilog državljana SHS, jer su najveća riječka poduzeća tijekom talijanskog razdoblja (rafinerija nafte *ROMSA*, brodogradilišta *Cantieri Navali*, Torpedo *Stabilimento Tehnico*) pripadala državi. Ubrzo su iz službe otpušteni ne samo službenici državljani Kraljevine SHS, već i svi daćni stražari “*slavenske narodnosti*” u Rijeci. Gradska vlast odredila je da se u službi municipija ne smiju zapošljavati osobe koje se osjećaju strancima.⁴⁷ To je u izravnoj suprotnosti s pravom talijanskih državljana “*SHS narodnosti*” koji borave na Rijeci o slobodnoj uporabi jezika i zabrani otpuštanja zbog državljanstva i narodnosti.⁴⁸ Odredba ne pokriva mogućnost da radnici dobivaju teže i slabije plaćene poslove, pa se u Rijeci naseljavaju Talijani iz drugih krajeva i time mijenja nacionalna struktura. Za razliku od stanja do 1918. stanovnici Sušaka i okolnih mjesta nisu se mogli zapošljavati ili zadržati radna mjesta u Rijeci. Dolazi do kršenja odredbi. U razdoblju

naše školske djece na mostu.” Talijanski pogranični organi zahtjevali su od njih pogranične iskaznice, ne dozvoljavajući prijelaz bez njih, a kako bi im onemogućili pohađanje Sušačke gimnazije.

⁴² Novi List 96(86) od 14. 12. 1927. “Italijanska šikaniranja. I našim državljanima brani se preći na naš teritorij. Stroge mjere protiv naše školske djece.”; br. 100(90) od 28. 12. 1927. “Nove šikanacije naših sunarodnika u Rijeci.” Pred Božić 1927. roditelji djece, koja se školuju na Sušaku, dobili su pismo da se u roku od 5 dana izjasne zašto šalju djecu u tu školu.

⁴³ Novi List 10 od 04. 02. 1928. “Djeci riječkih Jugoslovena zabranjen polazak naših škola.” Aktom su 254 djeteta, odnosno njihovi roditelji obvezani, na upis u škole na talijanskom teritoriju.

⁴⁴ ČIKOVIĆ, Josip, Oblici denacionalizacije s osvrtom na školstvo pod talijanskom okupacijom, Materijal sa znanstvenog skupa održanog 22. i 23. 11. 1983. u Rijeci, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara Rijeka i OK SKH - Rijeka, Posebno izdanje sv. 20., Prvo izdanje, Rijeka 1984., str. 169-170. Naša Sloga, br. 171 od 12. 10. 1932.

⁴⁵ Čl. 3. Ne uzima se u obzir prekid roka uslijed više sile.

⁴⁶ Čl. 5.

⁴⁷ Novi List, br. 94(84) od 07. 12. 1927. “Skandalozan postupak s našim sunarodnjacima na Rijeci.” Tisak je zahtijevao primjenu recipročnih mjera protiv Talijana u Kraljevini SHS.

⁴⁸ Čl. 6. određuje da talijanske vlasti: “*a) neće činiti nikakva ograničenja protiv slobodne upotrebe njihovog jezika bilo u privatnim bilo u trgovačkim odnosima, bilo po predmetima štampe ili publikacija ma kakve prirode, bilo na javnim sastancima; b) uopšte, oni će uživati sva prava, koja uživaju italijanske manjine u Dalmaciji.*”; i čl. 7. obvezi poduzimanja svih mjera da se izbjegne otpuštanje činovnika ili radnika “*zbog njihovog državljanstva ili njihove narodnosti*”.

do 1924. iz riječkih tvrtki otpušteno je 187 radnika zavičajnih samo u općini Kastav, a nakon zaključenja konvencija, tijekom 1931.-1932. odatle je otpušteno još 280 radnika.⁴⁹

“Sporazum o advokatima”. Notom od 21. 08 1924. vlada Kraljevine SHS priznala je odvjetnicima - talijanskim optantima pravo vršenja zanimanja uz određene uvjete.⁵⁰ Postavilo se pitanje uzajamnosti što je riješeno Sporazumom. Odvjetnicima i *“zastupnicima kod sudskih i administrativnih vlasti”* koji su stekli državljanstvo jedne od strana ugovornica za područje Rijeke, Zadra i Dalmacije priznato je pravo, ali je vršenje odvjetničkih poslova ograničeno na organe vlasti koji imaju sjedište na tom području.⁵¹ Vlada u Beogradu je sporazum u obrazloženju ocijenila povoljnim,⁵² dok ga je sušački tisak smatrao lošim po odvjetnike državljanke Kraljevine SHS, koji su na tim teritorijima gubili klijentelu.⁵³

“Sporazum o graničnim imanjima”. Pravo vlasništva nije uvijek apsolutno. Sporazum ograničava prava stranih državljanina u vezi vlasništva nad nekretninama *“u zoni do 50 kilometara od granice, koja postoji radi bezbednosti države”*. Izuzetno, da se ne zadire u stečena prava osoba koje nisu državljani matične države utvrđena su njihova prava. Osobe koje su postale državljani Italije i Kraljevine SHS neće imati ograničenja u svezi *“pribavljanja, posedovanja i upotrebe nepokretnih dobara u zoni do 50 kilometara od*

⁴⁹ GIRON, Antun, Gospodarske nedaće Općine Kastav, Zbornik Kastavštine, V, Grad Kastav, Kastav 1997., str. 69, prema Hrvatski državni arhiv, Kotarsko poglavarstvo Kastav 1921.-1941., kut. 5. Razlog nije bila samo svjetska gospodarska kriza. U povjerljivom izvješću Odjeljka finacijske kontrole u Hostima od 08. 08. 1931. za radnika Josipa Tibljaša stoji da je *“otpušten sa posla iz tvornice Torpeda samo zato što je državljani Kraljevine Jugoslavije... Direktor... odgovorio, da neka Tibljaš donese domovniku i neka traži Italijansko državljanstvo, pa će onda ostati na radu, a u protivnom nikako.”*

⁵⁰ Čl. 49. st. 1 Opšteg sporazuma u Rimu 23. 10. 1922. Uvjeti za vršenje zanimanja sadržani su u čl. 3. Sporazuma. Odvjetnici koji ispunjavaju uvjete iz čl. 1., te traže odobrenje za nastavak vršenja poziva moraju se podvrgnuti propisima koji se odnose na odvjetnike u državi, a koji nisu u suprotnosti sa Sporazumom, uz polaganje prisege da će se pridržavati zakona, profesionalnih dužnosti i priznati isključivu jurisdikciju države na čijem teritoriju vrše djelatnost.

⁵¹ Čl. 1. *“Izvan ovih teritorija... biće priznati kod odnosnih viših instancija kao i kod specijalnih sudova u svima slučajevima žalbe (utoka), nezadovoljstva (priziva), revizije, redovne i izvanredne žalbe. Eventualna ograničenja prava odbrane pred Vrhovnim ili Kasacionim Sudom, kao i potreba prisustva advokata, koji u sedištu ovoga Suda vrši svoj poziv, određena su opštim zakonom.”* Čl. 2. određuje da pravo zastupanja u kaznenim predmetima imaju samo oni odvjetnici koji su ovlaštteni od Ministarstva Pravde.

⁵² Novi List, br. 136 od 15. 06. 1926. *“Obrazloženje kojim vlada upućuje konvencije s Italijom Narodnoj Skupštini”*; br. 137 od 16. 06. 1926. isti naslov.

⁵³ Novi List, br. 241 od 19. 10. 1926. *“Štetne odredbe nettunskih konvencija...”* U pismima nekadašnjeg velikog župana dr. Rikarda Lenca spominje se da u praksi, na Rijeci stranke smatraju da odvjetnik - strani državljani, ima manje šanse za dobivanje predmeta, pa ih je klijentela uglavnom napustila. Na Rijeci su bila svega 3 takva odvjetnika, a sam je dr. Lenac napustio Rijeku i nekoliko godina s velikim poteškoćama, ali od strane vlasti Kraljevine SHS, pokušavao otvoriti ured na Sušaku.

granice".⁵⁴ Pravo je utvrđeno i za slučajeve kada se radi o: ustupanju i uporabi onih prava, koja se mogu zasnovati i bez upisa u zemljišne knjige; stjecanju i vršenju prava hipoteke i uporabi stečenih prava.⁵⁵ Sporazum je omogućavao navedenim državljanima Kraljevine Italije stjecanje stvarnih prava na nekretninama i u gradskoj općini Sušak. Gradski organi, a ponekad i viša vlast nisu sa simpatijama gledala na takve slučajeve i nastoje ih onemogućiti bez obzira na sporazum.

Slijede konvencije i sporazumi koji se odnose na pitanja koja proizlaze iz izvršenja ugovora o miru. Skupinu sačinjava više konvencija i sporazuma koji obrađuju pitanja ugovornog prava, socijalna pitanja i podjelu imovine raznih socijalnih društava.

“Konvencija o dugovima i potraživanjima sa zaključnim protokolom” regulira pitanja dugova i potraživanja nastalih između osoba koje se nakon razgraničenja našle u dvije različite države. Važno je pitanje monete i tečaja prema kojem će se vršiti isplate, jer austrougarske valute nisu više u opticaju. Obveze fizičkih i pravnih osoba zaključene nakon 03. 11. 1918., gdje se dužnik i vjerovnik nalaze u različitim državama ugovornicama, bit će podmirene od dužnika koji borave u državama ugovornicama *“po stopi od 25 (dvadeset i pet) dinara za 100 (sto) austro-ugarskih kruna.”*⁵⁶ Iznimku čine dugovi i potraživanja osoba koje su boravište prenijele na teritorij koji je pripao Kraljevini SHS, a koje će potraživanja morati platiti u lirama prema tečaju koji je povoljniji za njihove vjerovnike u Italiji.⁵⁷ Konvencija prekida sve zastarne rokove od 03. 11. 1918., osim ako je riječ o ranijem prekidu

⁵⁴ Čl. 1. To su talijanski državljani koji su državljanstvo stekli putem *“čl. VII No. 2 Rapalskog Ugovora”*, a na koje se odnosi čl. 45. Konvencije za Opšte sporazume iz Rima od 1922., te državljani Kraljevine SHS temeljem čl. 2 Sporazuma o stjecanju prava državljanstva na Rijeci, i na koje se odnosi čl. 9. Sporazuma o Rijeci iz Rima 1924.

⁵⁵ Čl. 2.

⁵⁶ Čl. 1.

⁵⁷ Čl. 2. Osobe koje su do 10. 04. 1919. imale boravište na teritoriji koja je pripala Kraljevini Italiji (izuzimajući Zadar, Lastovo i Rijeku), a nakon toga prenijeli boravište na teritorij Kraljevine SHS. Njihova potraživanja biti će plaćena po stopi od 40 lira za 100 kruna. Još povoljnija valutna stopa primjenjuje se ukoliko su osobe imale redovito boravište na teritoriju koji je pripao Kraljevini Italiji (osim Zadra, Lastova i Rijeke) na dan 04. 12. 1919. kada je proglašen talijanski Kraljevski dekret 2227 i ukoliko su te odredbe primjenljive na odnosne slučajeve. Osobe koje su 24. 02. 1924. imale boravište na teritoriju Rijeke, koji je postao dijelom Kraljevine Italije dužni su platiti u lirama, dužnicima koji su toga dana boravili na teritoriju koji je postao dio Kraljevine Italije, a isto tako mogu naplaćivati i svoja potraživanja od dužnika koji su do toga dana boravili na tome teritoriju, pa i onda kada su prenijeli boravište na teritorij Kraljevine SHS. Za ove slučajeve ne vrijedi stopa iz čl. 1. Konvencije, već posebna utvrđena Kraljevskim Dekretom br. 235 od 24. 02. 1924. koji se odnosi na konverziju kruna u Rijeci.

predviđenom mjesnim zakonodavstvom ili ugovorom o miru. Rokovi počinju ići 3 mjeseca od stupanja Konvencije na snagu, mjesec dana po razmjeni akata o ratifikaciji.⁵⁸

Vlada je konvenciju prikazivala povoljno za dužnike u Kraljevini SHS, jer će plaćati za 1 krunu svega 25 para, a ne 60 centesima, kako to čine Talijani, ali je izbjegla navesti iznimke koje su bitno promijenile temeljno načelo.⁵⁹ Sušačke su novine kritizirale odredbe.⁶⁰ Važno je uočiti kako je Italija ugrabila prigodu kada je vlada u Beogradu odredila tečaj za zamjenu austrougarske valute naspram srbijanskog dinara u omjeru 1:4, što je utjecalo na gospodarsko slabljenje prečanskih krajeva koji su to okarakterizirali kao legaliziranu pljačku prečanske imovine. Konvencija je predvidjela otegotne okolnosti za dužnike koji su nakon sloma Austrougarske napustili boravište koje je postalo dijelom Italije i otišli u prebivalište, koje je postalo dijelom Kraljevine SHS. Na njih se primijenio propis kojim su njihovi dugovi podložni promjeni tečaja u korist lire, pa nisu, kao talijanski dužnici, mogli koristiti stari tečaj. Njihov dug prati stvarni tečaj kruna i forinti u odnosu na liru, a ne spomenuti 1:4.

“Sporazum o rekvizicijama” određuje da fizičke i pravne osobe država ugovornica čija su dobra *“uzapćena, oduzeta ili oštećena ma kakvom redovnom ili neredovnom rekvizicijom od strane redovnih vlasti ili trupa”* druge strane ugovornice na teritoriji koja je bila zaposjednuta, imaju pravo naknade, jednake onoj koju dotična država daje svojim državljanima u slučaju redovite rekvizicije. Žalbe se podnose Ministarstvu vanjskih poslova odgovorne države u roku od 3 mjeseca od stupanja na snagu Sporazuma. Ministarstvo daje odgovor u roku od 6 mjeseci od predaje žalbe, a ako ga ne da, ili podnositelj bude nezadovoljan, sporove rješavaju redoviti sudovi države kojoj je podnijet zahtjev, u kontradiktornom postupku. Vlada je izvijestila da će Italija naknaditi štete, ali je “zaboravila” navesti lošu okolnost. Talijanski organi samostalno odlučuju o pravičnoj naknadi po odštetnim zahtjevima, prvostupanjskom i drugostupanjskom postupku.

“Sporazum o naknadi bolničkih troškova”. Potraživanja bolnica za bolničke i pogrebne troškove državljana druge strane riješit će se za razdoblje od 01. 01. 1921. do stupanja na snagu *“Sporazuma o pomoći licima od strane Javne Pomoći”* temeljem cijena i pristojbi određenih od vlasti nadležnih za bolnice u vremenu kada se osoba nalazila u bolnici. Troškovi za ranije razdoblje prebijaju se između država i državljana. Potraživanja se isplaćuju u valuti države u kojoj se nalazi bolnica, a krunske tražbine riješit će se prema valutnoj stopi utvrđenoj mjesnim propisima za određeno razdoblje. Plaćanje se vrši u novcu države na čijem

⁵⁸ Čl. 3.

⁵⁹ Novi List, br. 138 od 17. 06. 1926. “Obrazloženje kojim vlada upućuje konvencije s Italijom Narodnoj Skupštini.”

⁶⁰ Novi List, br. 241 od 19. 10. 1926. “Štetne odredbe nettunskih konvencija...”

teritoriju se nalazi bolnica, a promjene tečaja se ne uzimaju u obzir. Sporazum nije povoljan za Kraljevinu SHS, jer je većina troškova učinjena u riječkoj bolnici. Primjenjuju se pristojbe i cijene bez olakšica, a potraživanja u austrougarskoj moneti ne konvertiraju se primjenom tečaja Kraljevine SHS (1:4), kako je određeno u Konvenciji o dugovima i potraživanjima, kada se išlo u korist talijanske strane. U ovom slučaju koristi se, za talijansku stranu povoljniji mjesni tečaj, koji su sami odredili za Rijeku.

“Sporazum o radnicima” Na teritoriju obje ugovornice državljani druge strane mogu biti zaposleni u tvornicama, poduzećima, zavodima, ili kod pojedinaca koji imaju sjedište ili ispostavu na teritoriji druge države, prema propisima na snazi na toj teritoriji. Ograničenja zapošljavanja stranaca u vezi mogućnosti, vremenskog razdoblja, ili za pojedina poduzeća, ne primjenjuju se prema radnicima ili činovnicima državljanima druge strane, koji su u vremenu od 01. 01. 1920. do 01. 01. 1925. bili efektivno zaposleni kod navedenih subjekata, što prestaje važiti kada radnik ili činovnik poslije stupanja na snagu Sporazuma trajno napusti teritorij druge države. Sporazum se ne odnosi na radnike ili činovnike državnih ustanova. Temeljem Sporazuma Kraljevina SHS, pogotovo Dalmacija i Primorje mogu pretrpjeti štete jer vlada pristaje na ustupke gospodarskim subjektima s talijanskim kapitalom, koji bi stekli pravo zapošljavanja talijanske radne snage na području Kraljevine SHS.⁶¹ Na Sušaku su odredbu smatrali korisnom, jer su na Rijeci i drugdje zaposlene mnoge osobe iz Sušaka i susjednih općina.⁶² Ipak, stanovništvo Sušaka i okolnih mjesta uskraćeno je mogućnosti zaposlenja. Do 1920. većina je zaposlenika napustila riječka poduzeća, pa su radna mjesta slobodna za val doseljenika koji trebaju promijeniti nacionalnu strukturu radnika i stanovnika. Pojedinci su zatražili talijansko državljanstvo kako bi lakše došli do posla i osigurali egzistenciju svojih obitelji.⁶³

“Konvencija o raznim sporazumima po pitanju socijalnih osiguranja” sadrži veći broj glava o pojedinim pitanjima socijalnog osiguranja: I. *Zavod za osiguranje radnika za nesrećne slučajeve na radu za Primorje, Kranjsku i Dalmaciju u Trstu*; II. *Privremeno upravljanje socijalnim osiguranjima u Dalmaciji i u ostalim okupiranim teritorijama*; III.

⁶¹ Novi List, br. 51 od 03. 03. 1926. “Zar produbljenje prijateljstva s Italijom?” “Na osnovu ovog prijateljskog lanca... će italijanska radna snaga moći slobodno tražiti i nalaziti uposlenje u našoj kući.”

⁶² Novi List, br. 138 od 17. 06. 1926. “Obrazloženje kojim vlada upućuje konvencije s Italijom Narodnoj Skupštini.”

⁶³ Novi List br. 84 od 13. 10. 1928. “Nacionalizam na našoj granici u opadanju.” U Drenovi je školu Kraljevine SHS 1928. pohađalo svega 27 djece, dok je u talijansku školu odlazilo čak 65 djece s teritorija Kraljevine SHS. Slično je bilo u Škurinju i Pehlinu. U Drenovi, koja je imala oko 1000 stanovnika, 50-tak obitelji je zatražilo, ili dobilo talijansko državljanstvo, prinuđeno siromaštvom, u nadi da bi na taj način mogli doći do zaposlenja na Rijeci.

Osiguranje protiv nesrećnih slučajeva na radu i za slučaj bolesti na Riječkoj teritoriji; IV. Osiguranje mornara međusavezničkih brodova koji su pripadali Austro-Ugarskoj; V. Pomorske pobožne zaklade. Sporazum je povoljan za Italiju, jer se davanjem paušalnog iznosa riješila svih potraživanja fizičkih i pravnih osoba sa suprotne strane.

“Opšti sporazum o reciprocitetu po pitanjima socijalnih osiguranja”. Države ugovornice obvezale su se primjenjivati na državljane druge države isti postupak koji uživaju njihovi državljani u pogledu prava i obveza iz socijalnih osiguranja za slučaj bolesti, majčinstva, nesretne slučajeve (osim poljoprivrednika koji nisu izjednačeni s industrijskim radnicima), iznemoglosti, starosti i smrti. Osobe osigurane za slučaj bolesti, koje rade u pograničnoj zoni, a stanuju u pograničnoj zoni druge države, imaju sva prava i u mjestu stanovanja, kao i državljani države na čijem teritoriju stanuju. Ugovorne strane će uz pomoć nadležnih ministarstava podijeliti imovinu austrougarskih zavoda za socijalno osiguranje, izuzev renti i mirovina koje se koriste. Sporazum je na praktičan način rješavao pitanja zdravstvenog i socijalnog osiguranja određujući primjenu istog postupka prema državljanima druge strane ugovornice. Dodatne su pogodnosti imali stanovnici pograničnog područja.

Posebne note

Prva nota od 20. srpnja 1925. tiče se rekvizicija izvršenih od redovitih vojnih postrojbi država ugovornica, jer se pri potpisivanju *Opšteg sporazuma o naknadama* utvrdilo da neki podanici Kraljevine SHS imaju potraživanja iz rekvizicija učinjenih na Rijeci. Kraljevina Italija povjerila je utvrđivanje i isplatu iznosa komisiji koja vrši likvidaciju i isplatu talijanskim državljanima. Sukladno raspoloživim podacima Italija je komisiji stavila na raspoložbu 3.500.000 lira, ali će “voditi računa” o sugestijama Kraljevine SHS. Obeštećene osobe neće imati pravni naslov za daljnje tražbine, osim po posebnim likvidacijama ili rekvizicijama učinjenim na drugim teritorijima.

Druga nota od 21. srpnja 1925. određuje da komisija neće uzimati u obzir rekvizicije učinjene državljanima na drugim teritorijama. Nota pokriva tražene naknade za štete na dobrima ili predmetima koji su pripali Kraljevini SHS, a ne državljanima (željeznička mreža i građevine SHS, skladište za telegrafski i telefonski materijal). Vrijednost šteta utvrđena je u iznosu od milijun lira, a isplatom utrnjuju tražbine koje se odnose na te štete. Vlada je izvijestila da će Italija izdvojiti spomenute iznose, a posebna komisija utvrđivati privatne

štete.⁶⁴ Kao i kod Sporazuma o rekvizicijama izbjegla je navesti nepovoljne stavke; prvi, da su štete utvrđene u paušalnom iznosu, pa se nakon njegove podjele utvrđene štete neće moći nadoknaditi čak iako su dokazane; i drugi, da postupak provodi talijanska komisija koja može odbiti zahtjev oštećenoga.

3. Zaključak

Prestanak postojanja država vrlo je složeno pravno pitanje. U prošlosti je na prostoru bivše SFRJ već dolazilo do raspada i prestanka postojanja državnopravnih subjekata kao što je to bilo 1918. i prestankom postojanja Austrougarske. U burnim zbivanjima nakon nastanka nove države Kraljevstva/Kraljevine SHS trebalo je odrediti njene granice prema Kraljevini Italiji što je učinjeno Rapallskim ugovorom 1920. i Rimskim ugovorima 1924.

Uz pitanje razgraničenja trebalo je riješiti brojna pitanja nastala promjenom granice, a osobito značajno bilo je pitanje optanata, tj. osoba koji su se tijekom razgraničenja našli na teritoriju jedne države, a htjeli su uzeti državljanstvo druge države. To je pitanje rješavano prema tadašnjim standardima s početka XX. vijeka, iako moramo naglasiti da su mnoga od tih rješenja ili standarda bila u primjeni i kada su se rješavali slični problemi na kraju II. svjetskog rata, ponovno u razgraničenju sa Italijom.

U rješenjima Nettunskih konvencija, kao i problemima koji su se tada pojavili mogu se uočiti historijska ponavljanja i sličnosti koje se su se ponovno javile u zbivanjima na prostoru bivše SFRJ tijekom 90-tih godina XX. vijeka, a neki od problema još uvijek čekaju svoje rješavanje.

⁶⁴ Novi List, br. 138 od 17. 06. 1926. "Obrazloženje kojim vlada upućuje konvencije s Italijom Narodnoj Skupštini.", br. 231 od 27. 09. 1925. "Pitanje odštete našim građanima."